

SANATTA ESTETİK VE AHLAKİ CİHETLERİN KARŞILIKLI İLİŞKİSİ

Dr. Alisa İsaoglu AHMEDOV

Toplumsal şuurun formları içerisinde sanatın özel bir yeri vardır. Sanat sanki ilmin, siyasetin, ahlakın vs. terbiyevi tesirinin bütün yönlerini güçlendirir. Sanat, insanın şuuruna, manevi alemine tesir göstermekle onun bütün simasını formalılaştırır. Manevi inkişafa aktif şekilde yardım ediyor ve ahlaki inanç aşıyor. Sosyal değiştirici faaliyeti yönlendiriyor, siyasi kültürü, emek ve maiyet medeniyetini yükseltiyor. Bu onunla izah olunur ki, sanat yalnız bedii imgenin gücü ile tesir gösterir. Yaşamı bütün, tam şekilde yansıtan sanat, şahsiyetin ahlaki ve estetik terbiyesinin vahdetini de mücyyenleştirir. Hiç de tesadüfi değil ki, sanatı “karakterler tablosu”, “hayır ve şer salnamesi”, “ahlak mektebi” adlandırdılar. Ahlak problemleri, bedii eserin içerisinde önemli yet tutar, ahlaki-eğitici tesir ise onun estetik değer ve fonksiyonunun zaruri neticesi ve ifadesidir. Estetik yön, eserin bedii içeriğinin yapısına uzvi bir şekilde dahildir, bu sebepten de önceden sanata, ciddi sosyal problemler ileri süren cemiyetin etik idealını tebliğ eden, insana ahlaki tesir gösteren önemli vasıta gibi değer vermişlerdir. V. İ. Tolstuh der ki: *“Varlığın beşeri mahiyetini aşkarlamağın ahlaki ve bedii şekilleri sanat idealinde o derecede uzvi bir şekilde kaynayıp kavuşmuştur ki, bu ideali hata etik-estetik ideal gibi de bellileştirmek olur.”*¹

Sanatta estetik ve ahlaki cihetlerin vahdeti bu fenomenlerin hayatta somut adamların karakterinde karşılıklı ilişkisini yansıtıyor ve öz növbesinde, bu alanın daha da mükemmelleşmesine sebep olur.

Sanatta estetik ve ahlaki cihetlerin vahdeti ile ilgili merhum A. Aslanov’un bir fikrini burada hatırlatalım: *“Yakın ve Orta Doğu aleminde ‘edebiyat’ anlayışının ‘edeb’ istilahi ile sık bağlı götürülmesi poeziya, sanat ve ahlakın doğuluların tefekküründe çok ayrılmaz sahalar gibi anlaşıldığını kanıtıyor.”*² Oldukça dakik, serrast izlenimler ve sanatta ahlakın sık karşılıklı ilişkisine bundan iyi örnek bulmak zordur.

Sanat eserinin ahlaki içeriğini ve önemini ahlaki-etik normların, tasavvurların, münakaşaların sanatsal illüstrasyonuna müncer edilmiyor. Gerçekliği

^{*} Azerbaycan İnşaat Mühendisi Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğrt. Üyesi

¹ V. İ. Tolstuh, “İskusstvo i Moral”, M., 1973, s.346

² A. Aslanov, Estetika Aleminde, Bakı, 1987, s.179

onun beşeri içeriğinin bütün rengarekliğinde yansıtan sanat, şahsiyetin ahlaki inkişafında ve içtimai ahlakın mükemmelleştirilmesinde kendi özel üslubu ile iştirak eder. O, estetik prensibin. daha doğrusu güzellik ve bedilliğin normlarını rehber eder ki, bunlar da her şeyden önce bir de etik değere maliktir.

Etik ve estetik kıymetlerin tam birleşmesi, mahiyet ve tezahürün, form ve içeriğin tamamıyla uygun gelmesi hayrın, iyiliğin güzelliğini ve şerin, pislğin çirkinliğini açıklamak için sanata geniş imkanlar verir.

Bedii eserde tasvir olunan olayın, emelin veya hadisenin ahlaki ehemmiyetinin değerlendirilmesi tümü ile, estetik kriterin isteklerine tabidir. Hayat vakıasının veya hadisesinin ahlaki manası, sanatta onun kendi ölçüsü değerlerin estetik ıskalası ve mikyası ile ölçülür. Bunun sayesinde sıradan ehemmiyetsiz bir vakıa veya hadise burada genel öneme sahip vakıa veya hadise karakteri alabilir. Fakir, zengin olmak istiyor. (Stendal'ın, Balzac'ın, A. Ostrovski'nin kahramanları) Kadın eşine ihanet ediyor. (Anna Karanina, Madam Bovary) Dünya sanatının altın fontuna dahil olmuş XIX. Asra ait birçok edebiyat eserinin bayağı maişet hayatı muhakemesi böyledir. Ehemmiyetsizi ehemmiyetliye, basiti görkemliye çevirmek veya diğer bir ifadeyle olayın etik içeriğinin hacmini değiştirmek paradoks değil, sanatın gerçekliğe münasebet normudur.

Ruhu ve kalbi terbiye eden ulvi, coşkun arzular, bütün ilerici sanatı seciyelendirir. Büyük sanat ustalarının eserlerinde içtimai ve ahlaki hüner, vatandaş mertliği ve güzelilği idealleri kendi ifadesini bulmuştur. Bu idealler kendisine çekmek, hayretlendirmek, ümit doğurmak ve ileriye seslemek kabiliyetine maliktir. Şekspir ve Dickens, Moliere ve Balzac, Höte ve Schiller, Tolstoy ve Çehov, Nizami ve M. F. Ahundov, S. Memmedkuluzade ve M. E. Sabir, Reşat Nuri Güntekin ve Nazım Hikmet vs. Kendi eserlerinde insan güzelilğinin, onun özgürlük, eşitlik ve kardeşlik namına gösterdiği kahramanlığın azametini terennüm etmişlerdi. Onların kitaplarının insanda yüksek ahlaki nitelikler terbiye edilmesine güçlü tesirinin sırrı bundadır.

Rönesans devri sanatı, ilk defa olarak çok yönlü gelişmiş şahsiyetin güzelliğini hayranlıkla tasvir etmiş, insanın sınırsız değerini bütün dolgunluğu ile açıklamıştır. Leonardo da Vinci'nin tablolarına dikkat edelim! Bunlar insan güzelliğine himndir. Eğer bilmek isterseniz, onun cazipliği ve sınırsız mehabeti karşısında hayranlığıdır. "Mahfı Akşam"daki müdrük sükut, "Madonna Litta"daki zarıflık ve her şeye galip gelen analık muhabbeti hissi seyirciyi necipleştirir, onda ulvi duygular doğurur. "Benua Madonna"sının sanimiliği ve açık yürekliliği, hayata derin sevgi hissini güçlendiriyor. Aynıyle Tisian'ın yaratıcılığına göz atalım. Adamlar onun yarattığı portreler karşısında hayranlıkla ayak saklıyorlar. Onlar bu portrelerde necip insan kalbinin sırlı alemine derinden derine nüfuz edilmesinin şahidi olurlar. Corcone'nin "Venera" eseri ise insan bedeni güzelliğinin doğurduğu hoş duygularla ruhu okşuyor.

Rönesans sanatının en önemli kounusu, bu devrin dah temsilcisi Şekspir'in dramaturgiyasında merkezi bir konuya çevrilir. Her şeyi ihata eden, sosyal

gerçekliğin bütünlüğünü ve karmaşıklığını kavrayan Şekspir realizmi şahsiyetin tasviri için sınırsız imkanlar açmıştır. Büyük dram yazarının yarattığı “Hamlet” tipi son derece başarılı kahramandır ve asırdan asıra adınıyor. O, bizim kalbimizi derin felsefi sorunlarla, derin düşüncelerle heyecanlandırır. Hayat nedir ve onu nasıl yaşamak gerekiyor? İnsanlık ve adalet namına şere karşı nasıl mücadele verip hayrın hizmetine nasıl dayanmak gerekiyor? vs. İçtimai idealler ne kadar yüksekse, Şekspir’in beşeriyet karşısında ileri sürdüğü sorular, çağdaşlara kadar güçlü tesir gösterir. Aynı zamanda Şekspir’in eserlerinde zulmkârlığa ve adaletsizliğe, gaddarlığa, insanlığa yakışmayan bütün kinli ve kötü güçlere karşı yönlendirilmiş çöşkun nefret bizim için bugün de canlıdır. Ben Conson, Şekspir’i “ öz eserinin kalbi” diye adlandırmıştır. Onun Şekspir hakkında peygambercesine söylenmiş aşağıdaki sözleri de oldukça manidardır. “O, bir asır için değil, bütün zamanlar içindir.”³

Bizim sanat eserleri kahramanlarının doğruculuğu ve öncül ideallığı, yüksek manevi niteliği ve insani liyakati seyirci, okuyucu ve dinleyiciye onların çok güçlü tesirini şartlandırır. Estetik ve ahlaki cihetlerin vahdeti Azerbaycan edebiyatı ve sanatının en güzel örnekleride kendi dolgun ifadesini bulur. Bu örneklerin estetik tabiatı, form güzelliği ve içerik derinliği ahlaki anlayışlar ve kıymetlerle derinden bağlıdır

Sanatta estetik ve ahlaki cihetlerin vahdetinden, bu sırada bu vahdetten yörgülüş eserlerin manevi-estetik terbiyede rolünden danışırken bir mesleği özel olarak vurgulamak gerekir. Sanatın ahlaki öneminin ve değerinin en yüksek, objektif ifadesi bedii hakikatın, daha doğrusu gerçekliğin ilerici estetik ideal mevkisinden ifade ettirilmesidir. Madem ki, estetik ideal ahlaki etik ideali de itiva ediyor, onda tasvir olunan hadisenin estetik kıymeti aynı zamanda hem de onun ahlaki kıymetidir.

Sanat, insanın maneviyatına, kendi tesirini yalnız estetik yolla gösterebilir. Ona göre de emosyonel cihetten heyecanlandırmayan sanat eseri şahsiyetin ahlaki hislerini, ilmi dünya görüşünü formalaştırmak iktidarında değildir. Estetik fikir tarihinde sanatın bu özelliği her zaman dikkat merkezinde olmuştur. Mesela, bedii eserin ideasını estetik idea gibi değerlendiren M. F. Ahundov, sanatın başlıca özelliğini onun insanlara estetik tesirinde görürdü. O, Zakir poeziyasını Vakaf poeziyasından üstün tutarken de bu miyara esaslanırdı. “Bu iki şahsın... birbirinden farkı budur ki, eğerki Molla Penah mukadem arsaya galip bu fende Kasım Bey'e nisbet rehnümadır velakin lezet ve tesir ve muhessenatı-nazmiyye Kasım Bey'in hayalatında çoktur. Kasım Bey kafiyatında kendi mehbubesi ile bir türlü muhatibe ve mukallemeler eder ki adam valih olur...”⁴

Görkemli tenkitçi F. Köçerli, Fuzuli şiirlerinin tesirliliğini, emosyonelliğini değerlendirirken şöyle diyor: “Fuzuli'nin hangi kelamını mütalaa etmek isterseniz,

³ Bkz. V. Şekspir, Seçilmiş Eserleri, Bakı, 1962, s.3

⁴ M. F. Ahundov, Eserleri, C.2, Bakı, 1988, s.181

mütalaa buyurun, onun hüsn-i tesirini kendi vücudunuzda hissedeceksiniz ve bu tesirden iç aleminiz bir nevi temizlenip paka çıkacaktır."⁵

Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı'nın en önemli temsilcilerinden M. İbrahimov da estetik tesirliliği, sanatsallığı, ifadeliliği sanat eserinin başlıca meziyeti sayıyordu. O, hem dünya edebiyatının, hem de klasik ve çağdaş Azerbaycan Edebiyatı'nın en güzel örneklerini öğrenip incelemek esasında böyle sonuca varmıştır ki, "*Eserin okuyucuya tesir etmesi, onu heyecanlandırması, onun beynini belli fikirlerle doldurması, kalbinde ışıklı duygular uyandırması bedii nitelikten, yani eserin derin hayati manasından, sanatsallığından ilerici ideasını yansıtılmasından ve canlı ifadelili yazılmasından asılıdır.*"⁶

Elbette güzelilğin tesir ölçüsünü ve gücünü dikkate almak çok zordur. Öyle bir alet yoktur ki, şekil galeriyasında birkaç saat vakit geçirdikten, kitap okuduktan veya musiki dinledikten sonra insan şuurunun ne kadar zenginleştiğini kaydedebilsin. Bu zenginleşme kendisini hemen göstermiyor. Çok vakit herhangi bir sanat eseri değil, bedii izlenimlerin birikimi şahsiyetin manevi estetik inkişafında belli ilerlemelere götürebilir. Bu son derece karmaşık ve bazen zıddiyetli prosesdir. Lakin onun necipleştirici gücü çok büyüktür. Sanatta ne kadar çok adam ilişki kurarsa onun kitleselliği ne kadar cemiyetin entellektüel ve ahlaki durumu, estetik medeniyeti için onun sorumluluğu da bir o kadar artar.

Gerçek sanatın gücü, kudreti onun insanlara tesirinin doğal olarak gerçekleştirilmesindedir. Mesela, insanın yürümesi, konuşması, öğrenmesi ne kadar tabii prosesdirse, sanatın hoşgörüye, hakikata, adillığe sevgi hissi böyle bir tabii prosesdir. Bedii eserlerin sanki ayrılıkta götürülmüş her bir şahsiyete, onun hayat tecrübesine, yaşantı ve düşüncelerine araçsız olarak müracaat etmek, onu hümanizm ruhunda terbiyelendirmek gibi hakikaten hayretamiz yeteneği beşer cemiyetinin yüksek maneviyatının formalştırılması işinde sanatı eşsiz bir vasıtaya çevirir.

⁵ F. Köçerli, Azerbaycan Edebiyatı, C.1, Bakı, 1978, s.92

⁶ M. İbrahimov, Halkilik ve Realizm Cephesinden, Bakı, 1961, s.228